

ПРИЗВИСЬКО ЯК ТЕКСТОТВОРЧИЙ ЧИННИК ДІАЛЕКТНОГО ТЕКСТУ

doi: 10.12958/2227-2631-2020-1-42-16-27

Катерина Глуховцева,

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української філології та загального мовознавства
ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5581-2204>*

У статті проаналізовано структуру східнословобожанського діалектного тексту, у якому вмотивовано походження прізвиська. Авторка доводить, що діалектні тексти про походження, тлумачення та історію виникнення сільських прізвиськ мають подібну побудову, що дозволяє в тексті ‘походження прізвиська’ як певній моделі окремого класу текстів, що має ієрархічно організовані прототипні ознаки (семіотичні, структурні, інтенційні, прагматичні та ін.), виділити такі смислові та структурні частини: прізвисько, слово-мотиватор, мотиваційно-інтерпретаційний текст, додаткові свідчення про особу, наратора тощо. Обов’язковими є перші дві частини. Інші можуть бути або зовсім відсутні, або характеризуватися різним ступенем деталізації. У мотиваційному тексті зазвичай подано широку палітру свідчень про особливості ментальних рис, традицій, вірувань, уподобань мовної спільноти. Мотиваторами сільських прізвиськ можуть бути слова пропріальної лексики (ім’я батька, матері, прізвища, зменшено-пестливі форми імен носія прізвиська, прізвища відомих акторів, назви радіо- чи телепередач) чи апелювати (найменування птахів, тварин, будь-які загальні назви чи похідні від них прикметники, лексеми, уживані в дитячому мовленні, діалектизми, штучно створені слова та ін.). При виникненні прізвиська відбувається метафоричне переосмислення значення апелювати.

Тексти про походження прізвиськ, продуковані діалектоносієм, спираються на передтекст (певну подію чи ситуацію в житті мовної спільноти, яка стала ґрунтом для виникнення власної назви; індивідуальні риси члена мовної спільноти тощо).

Макротекст ‘прізвисько’ є синтезом тематично-змістового, прагматичного та функційно-стилістичного чинників. У ньому репрезентовано наміри автора, тобто мета створення тексту прізвиська, особистісні властивості автора, характер адресування.

Більшості прізвиськ властива стилістично-смислова значущість, нерідко грубо-виразна. Тому текст, у якому розтлумачено походження прізвиська, позначений переважно негативною конотацією, центром якої є саме прізвисько, а на периферії залишаються лексеми, які доповнюють, уточнюють, увиразнюють прізвисько і слово-мотиватор.

Ключові слова: прізвисько, текстема, макротекст, мотиватор, мотиваційно-інтерпретаційний текст.

The article analyzes the structure of the East Slobozhansk dialect text, which motivates the origin of the nickname. The author argues that dialect texts on the origin, interpretation and history of rural nicknames have a similar structure, which allows in the text ‘origin of the nickname’ as a model of a separate class of texts with hierarchically organized prototype features (semiotic, structural, intentional, pragmatic and others) identify the following semantic and structural parts: nickname, word-motivator, motivational-interpretative text, additional evidence of the person, narrator, etc. The first two parts are usually required. Others may be either completely absent or characterized by varying degrees of detail. The motivational text usually provides a wide range of evidence about the features of mental traits, traditions, beliefs, preferences of the language community. Motivators of rural nicknames can be words of proprial vocabulary (name of father, mother, surname, reduced-loving forms of names of the bearer of a nickname, surnames of known actors, names of radio or TV programs) or appellation (names of birds, animals, any general names or derived adjectives, tokens used in children's speech, dialectisms, artificially created words, etc.). When a nickname occurs, there is a metaphorical rethinking of the meaning of the appellation.

Texts about the origin of nicknames produced by a dialect carrier are based on the pretext (a certain event or situation in the life of the language community, which became the basis for the emergence of its own name; individual traits of a member of the language community, etc.).

The macrotext „nickname” is a synthesis of thematic-semantic, pragmatic and functional-stylistic factors. It represents the intentions of the author, ie the purpose of creating the text of the nickname, the personal characteristics of the author, the nature of addressing.

Most nicknames are characterized by stylistic and semantic significance, often crudely expressive. Therefore, the text, which explains the origin of the nickname, is marked mainly by a negative connotation, the center of which is the nickname itself, and on the periphery there are tokens that complement, clarify, express the nickname and the word motivator.

Key words: nickname, text, macrotext, motivator, motivational-interpretative text.

Вступ. У структурі діалектного тексту можна виділити одиниці, які виконують функції мікротекстів, тобто текстів у тексті. До них відносимо мікротопоніми, прізвиська, що для жителів мовної спільноти мають здебільшого прозору мотивованість, прізвища, які нерідко асоціювалися з певною поведінкою його носія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прізвисько як неофіційне індивідуальне найменування людини в історичному аспекті

розглянуто в працях українських учених І. Сухомлина (Сухомлин, 1970), М. Худаша (Худаш, 1977), Л. Масенко (Масенко, 1990) та ін. Особливості формування, історію становлення, мотиваційну класифікацію й семантику українських прізвиськ описано в роботах О. Михальчук (Михальчук, 2007), В. Павлюк (Павлюк, 2013; Павлюк, 2015), М. Тимінського (Тимінський, 1987), В. Тихоші (Тихоша, 2009). В аспекті текстології та психолінгвістики проаналізовано прізвиська в розвідках багатьох російських учених, зокрема: Є. Даниліної (Данилина, 1970), В. Калінкіна (Калинкин, 1999) та ін.

Н. Федотова дослідила прізвиська Луганщини в аспекті текстотворення та теорії комунікації, з'ясувала специфіку їх функціонування як стислих текстів, розкрила когнітивну прагматику (Федотова, 2008, с. 12).

Мету цієї статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати структуру східнослобожанського діалектного тексту, у якому вмотивовується походження прізвиська.

Методи дослідження. У дослідженні використано описовий та зіставний методи лінгвістичного вивчення матеріалу, зібраного в українських східнослобожанських говірках.

Виклад основного змісту. Походження, тлумачення та історію виникнення сільських прізвиськ діалектоносії розкривають у спогадах про певні історичні події, які відбувалися в селі, у розповідях про індивідуальні риси носіїв говірки, про специфіку мовлення жителів певної спільноти.

Скажімо, у рукописній книжці Олексія Михайловича Погорелого „З минулого і сучасного до невідомого майбутнього”, у якій реалізовано аматорський опис історії с. Проїждже Старобільського району Луганської області (Україна), про розкуркулювання автор говорить так: „Ходили по хатах і лазили по городах активісти Капуста Марія Прокопівна (Манька Ряба, її так прозвали за те, що обличчя було побите віспою, як у «вождя», чим вона, мабуть, гордилася), Бахтин Пронько (Лук'янцева син), Мащенко Антон Васильович (Антон-Сучка звали його всі проїжджани, характер був у його складний), Дмитрик Марія Євграфівна. Коли грабували церкву, то вона танцювала у віттарі, лягала на плащаницю. За це її, видно, Бог покарав, бо довго хворіла, пошти восьмі год, і вмерла болісно” (Погорелый І, 1993, с. 10).

Прізвиська як власні імена жителів села настільки узвичаювалися, що односельці могли забувати офіційні прізвища членів цієї мовної спільноти: Одного разу ў се^uло при^eйїхаў то^vвариш^ч' / до сво^го д^rуга / Тка^ч'енка Ми^eхаїла Ти^eмоф^eеіч'а / але в^ін ска^заў по стар'ї / добр'ї | пам'ят'і // н'е / в^ін за^питуваў / де та^кіі / і ўс'і | жите^uл'і Була^вин'їўкі / це дес' було на по^ч'атку п'їаде^uс'атих ро^к'іў / ўра^жали^с' / а хто та^кіі ў нас Тка^ч'енко Ми^eхаїло Ти^eмоф^eіювич' // в^ін проїшоў ўсе се^uло / ба^гато ха^тин / ба^гато зуст'р'іў л'удей / і ра^птом один ска^заў

/ ˈл'уди ˈдобр'і / та *це ж наш Пёт'рич* // (Записано від Золотарьової Лідії Дмитрівни, 1948 р.н., с. Булавинівка, Новопокровський р-н).

Діалектні тексти про походження прізвиська покликані розтлумачити значення власної назви засобами усного мовлення. Такі тексти, продуковані діалектоносієм, спираються на передтекст (певну подію чи ситуацію в житті мовної спільноти, яка стала ґрунтом для виникнення власної назви; індивідуальні риси члена мовної спільноти тощо). Нерідко мовець при вербалізації цього тексту покликається на розповіді, легенди про виникнення власної назви, які він чув від своїх односельців. Тому сюжет розповіді взятий або з об'єктивної дійсності (передтексту), або з тексту, який він переказує, на що вказують такі зауваження (*мені розказувала мати, бабуся* тощо).

Тексти про походження прізвиська мають певну структуру, що дозволяє говорити про текстему як певну модель окремого класу текстів, „що охоплює ієрархічно організовані прототипні ознаки певного класу: семіотичні, структурні, інтенційні, прагматичні та інші” (Загнітко, 4, 2012, с. 21). Є. Бартмінський стверджує, що текстема є „абстрактним текстовим зразком”, „надіндивідуальним, потенційно існуючим”, „який в індивідуальному використанні (у висловлюваннях, у низці висловлювань, що складають дискурс) може бути (як синтаксичні схеми) наповнений лексичним матеріалом різного ступеня стійкості” (Bartmiński, 1998, с. 18). А. Фефілов кваліфікує текстему як концептуально-когнітивну структуру тексту (Фефілов, 2011, с. 13 – 23).

Отже, у текстемі ‘походження прізвиська’ можна виділити такі смислові та структурні частини: прізвисько, слово-мотиватор, мотиваційно-інтерпретаційний текст, додаткові свідчення про особу тощо. Обов'язковими, на наш погляд, є перші дві частини. Інші можуть бути або зовсім відсутні, або характеризуватися різним ступенем деталізації.

Скажімо, мотиваційний текст прізвиська *Ряба Манька* містить і відомості про причини виникнення цього найменування, і про історію її життя: *„Кашуба Марія Прокопівна (від малого до великого її в селі знали як Манька Ряба). Коли Онищенко Никифора виселяли із села як куркуля, то дали його стару кобилу, і поїхав він у білий світ, на Кубань. Горпина, його дружина, дуже плакала, та на додаток до цього Манька Ряба зняла з неї чоботи. Зручно було знімати: не треба було нагинатися, бо Горпина сиділа на возі. На таке тяжко було дивитися, не те що переживати.*

Опісля Манька Ряба кинулася в релігію. Жодної служби не пропускала в церкві. Сповідувалася, причащалася і говорила справно. Гугнявила псалми на крилосі. Мабуть, одмолювала гріхи молодості. Та все-таки совість згубила. Ходила, читала Євангеліє за померлими, а коли їй давали їсти чи чарку наливали, то говорила «це тільки біленьку»” (Погорелій І, 1993).

В інтерпретаційному тексті нерідко вималюваний соціальний портрет мовної спільноти, яка в побуті послуговується вуличними найменуваннями осіб. Постання окремих прізвиськ вербалізоване: „Іван Кирилович Глушко ходив по селу із іржавою гвинтівкою, нічого не хотів робити, але уособлював радянську владу. Любив виступати на мітингах. Одного разу заліз на поперечки в дерев'яній трибуні, яка стояла в теперішньому парку Перемоги, а в кінці промови закричав „Да здравствует советская власть”. Але замість „ура!” закричав „караул!” і плигнув з трибуни. Так його й прозвали Караул” (Погорелій І, 1993).

Широка палітра свідчень поміщена також у тлумаченні прізвиська *Затірочка*. У ньому знаходимо відомості про самого носія прізвиська, характеристику його як працівника, опис події, покладеної в основу прізвиська, свідчення про його сім'ю, традиційні страви, особливості косовиці на початку ХХ століття. Загалом у тексті переплетені культурні текстові коди та власне мовні: „Наглядачем став Рибальченко Іван Хомич (дід Затірочка). Він був природженим косарем, за день міг скосити вручну косою до 1 га жита чи пшениці. Якщо за одним косарем ставили снопи в'язати одну жінку, то за ним – дві. Але він і двох заморював.

Робив здорово і їв здорово. Одного разу йому підлили в затірку, яку він дуже любив (а тоді це була найперша страва селянина), сирії води. Опісля цього на нього напала «швидка». Та він не розгубився. Зняв штани і зостався в одній сорочці, а вона була довга, майже до колін. Продовжував косити, бо треба ж було виконати й перевиконати план (сім'я була велика), за неї давали хліба... За це йому дали вуличне прізвисько Затірочка” (Погорелій І, 1993).

Проте постання значної кількості давніх прізвиськ утратило мотивованість, а отже, інформація, закодована в прізвиськах, стала імпліцитною. Не прокоментовані вони й в аналізованій книзі О. Погорелого. Щоправда, прізвиська *Джура* (Погребенко Денис Артемович), *Педаїв* (Іващенко Іван Трохимович), *Тищенко* (Слюсар Семен Фанасович), *Сіпатрив* (Сірик Сидір Никифорович), *Золотий Зуб* (Данилейко Федосій Стефанович), *Кладін* (Закутько Кость), *Кошинський* (Сірик Антон Васильович), *Біленко* (Скрипник Василь Євтіювич), *Сіновозів* (Бахтін Тихон), *Коряк* (Припутень Федір Михайлович), *Миня* (Полковниченко Михайло Наумович), *Сова* (Кашуба Тимоха) (Погорелій І, 1993) мають різний ступінь прозорості внутрішньої форми.

Загалом антропонімікон аналізованої книги має стати предметом окремого дослідження, оскільки і народнорозмовні форми імен та по батькові жителів Проїжджого, і прізвиська – цікавий лінгвістичний об'єкт. У книзі О. Погорелого розглядаємо їх як текст, у якому закодовано світобачення і світовідчуття мовної спільноти цього населеного пункту: *Джура* < джура ‘казацький слуга-товарищ, оруженосец, ходивший вместе с казаком в походы и битвы’ (СУМГ, І, с. 377). **Джу́ра, цю́ра** або **чу́ра** – так називали в Україні в XVI – XVIII

століттях зброєносця, учня в козацької старшини. Зазвичай джурами були молоді хлопці. Разом з козаками джури ходили в походи, брали участь у боях. Первісно *джура* – перське слово, що означає ‘товариш’, в українську потрапило як запозичення з тюркської мови (СУМ, 2, с. 103); **Покемон** < *покемон* (*pokémon*) є латинізованим скороченням назви японських „кишенькових монстрів” (англ. *Pocket Monsters*); **Очкур** < **очкур** ‘пояс або шнур, яким стягують штани або шаровари для підтримання їх’ (СУМ, 5, с. 834); **Тищенко** < тисяча, тища; у часи Катерини на Запорозькій Січі існувало окремо військо із тисячі бійців, які виконували особливо важкі завдання.

Прізвиська, як засвідчує фактичний матеріал, в українських східнословобожанських говірках утворюються шляхом трансонімізації чи онімізації апелятивів.

Якщо прізвисько утворене від власної назви, то мотиватором може бути:

а) ім’я матері: *Марфич* ‘*бат*’ко *Тол*’ік’іу / не^н було у^н його *бат*’ка // його звали *Матфич* / по *матер*’ і // а *мати* *Марфа* // *Са*’н’ок / *Са*шка *Са*’моїленко / його звали *Варич* // *тоже* *бат*’ка не^н було / а *мати* / *Вар*’ка // *Волод*’ка *Са*’моїленко – *Окс*’н’ук / *тоже* *бат*’ка не^н було / *матір* звали *Окс*’ен’а // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н);

б) ім’я батька: *сус*’ід’іу^н *йак* *нази*’вайут’? *то*’го *І*ван’іуна *чи* *І*ванович’ / *то*’го *Олек*’с’ійіуна *ч*’і *Олек*’с’ійович’ // а у^н *кого* *бат*’ки *но*’сили *р*’ідк’іс’н’і імена / *то*’го звали за *бат*’ком // *от* *Л*’он’ка *Ол*’шанс’киї / у його *бат*’ко *бу*’ *Тихон* // *зараз* *так* не^н *нази*’вайут’ *д*’ітеї // *ч*’ере^нз *те* *Л*’он’ку звали не^н *Тихонович*’ / а *Тихон* / *Ужче*’нко *І*ван // у його *бат*’ко *Кар*’по // *на* його *ї* *каж*ут’ *Кар*’по // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н);

в) прізвище справжнього батька, якщо дитина народжена не від офіційного чоловіка: *он* у *Войе*’воц’ку *жи*’ве *Кенд*’ух // *п*р’ізвиш’ч’е його *П*’ідгорній // а *прози*’вайут’ *Кенд*’ух / *бо* *за*’готоу’л’айе *м*’н’асо // у його *син* *роз*’казує *бат*’ков’і // *шо* його *прози*’вайут’ у *ш*кол’і *Т*иш’ч’енком // а *бат*’ко *йо*’му *ї* *каже*: „*Ну* *ї* *шо*? *А* *ти* *у*’чис’а // *а* *би* *о*ц’інки *бу*ли *х*арош’і / *а* *то* *ха*ї *й*ак *х*очут’ *з*вут’” // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н);

г) прізвища, прозорі за внутрішньою формою, щоб підкреслити протилежну ознаку до тієї, що покладена в основу прізвища: у *нас* *прози*’вайут’ *Ч*ер’ненками *б*’іл’авих / а *С*’в’іт’лич’ними *ч*’ор’н’авих // *с*’м’іуц’а *так* // (Записано від Фурман Лідії Степанівни, 1946 р.н., с. Бутове, Старобільський р-н);

д) зменшено-пестливі імена: *А* *мо*’го *с*’вата звали *А*на’тол’ії *К*арпович’ / а *драж*’нили *Тол*’ун’а // *це* не^н *ч*’ере^нз *те* / *шо* *лас*каво / а *й*ак *би* *нас*’м’іхалис’а // *в*ін *та*кий *у*редній *бу*’ до *л*’удеї / *ус*’ім *мо*г *дат*’ *о*ц’інку / *у*с’і’гда *йо*’го *бу*де *з*’верху / *ус*’ім *у*’ма *у*’ставит’ / *от* *на* його

кажут': „Та Тол'ун'а йак скаже // ўс'іх розсудит” // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н);

е) прізвища відомих акторів: Л'он'ку Сагайда'ка придражнили Джагархан'аном / ото арт'іста ти ж тако'го знайеш / от в'ін на старос'т'і л'ет ожиниўс'а на молод'її / так та з н'ого знуш'ч'алас'а // в'ін уже стаў нем'іч'ним / так ж'інка / забула йак ту арт'істку хвам'іл'яа / в'ір'оўкі з його вила / усе чисто позаб'ірала ў його // ото ж і ў нас тут Л'он'ка Сагайда'к / бросиў ж'інку // йак во'ни молодими поже'нилис'а / в'ін хвораў і ўсе / і д'іти мал'і були // не дай Бог! усе було // а тод'і в'ін стаў фермером / розбагат'іў / накупиў ус'ого / байан соб'і купиў // і стаў йїздит' на дос'віткі / ч'і йак сказат' / до молодих д'іўч'ат // ж'інку вигнаў // праўда / в'ін благородно вигнаў // купиў хатинку йакус' у Староб'іл'с'кому і Йеўген'і'її Петроўн'і / і доц'і // а сам же'ниўс'а на д'іўч'ин'і / молодш'її од доч'ки сво'ейі // ото ус'і і кажут' // ос' п'ідожди // в'ін ш'ч'е до Йеўген'і'її Петроўни приб'іжит' // буде йо'му те / шо Джагархан'ану // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н);

а С'іма Сем'оноўна прин'ала соб'і прима'ка // в'ін в'ет'ер'інарним фел'шером робиў // ч'орний та'кий / волос'а ч'орне / по'хожий на арт'іста / ото знайеш / циган / Будулаї // ш'ч'е про його к'іно було // ото ў С'іми Сем'оноўни Будулаї жиў // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н);

ж) назви радіо- чи телепередач: або йе ў нас мужик / його звут' Рад'іо-н'ан'а / бо в'ін глухий буў // о'це од'іне от'і на'ушники / слуховий апарат / і ходе // ото його і продражнили Рад'іо-н'ан'а // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н).

Якщо прізвиська утворені від загальних назв, то мотиваторами неофіційної власної назви стають:

а) назви птахів: Полул'ах'іў Лелеками дражн'ат' // ч'ого? / в'ін та'кий ви'сокий / дуже / худий // і так бувае / шо ото ста'їе в'ін на одну ногу і сто'їт' на од'н'її ноз'і / йак лелека / ото тоб'і і Лелека // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н);

Ш'ч'урами дражн'ат' Шеўч'енк'іў // ш'ч'ури / це пташ'ки та'к'і / на вид во'ни по'хож'і на лас'т'іўку / а за характером во'ни паган'і / зл'і пташ'ки // жи'вут' во'ни у круч'і // ў Ол'шанах там круч'і йе / йак с'т'іна та'ка з'лин'ана // ш'ч'ури ви'доўбуйут' там 'нори / і там жи'вут' // ў ус'іх цих Ш'ч'уриў хати сто'їали над круч'о'ў // се'стра мо'яа в'іри знала Тараса Шеўч'енка // йа ўсе просила йї'ї / шоб во'на ме'н'і його пе'ре'писала // та так і пішла во'на на тої с'віт // ти там поди'вис'а ў комп'юте'р'і / може / знайдеш // так от йе ў Тараса Шеўч'енка в'іри / де в'ін пише / шо по'єдналис'а ш'ч'ур і лас'т'іўка // ш'ч'ур / зла пташка / а лас'т'іўка добра // ото ми з Ол'шанс'ким жи'ли йак ш'ч'ур і лас'т'іўка // се'стра так нас називала // в'ін ш'ч'ур / а йа лас'т'іўка // ото ота природа / по мате'р'і / Шеўч'енко / во'ни

не^ддобр'і л'уди // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н);

б) назви тварин: Корови / так дражнили Ол^шанс'ких // це так'і не^пповорот'к'і / озр'ад'н'і л'уди / нороу^лив'і // або Кон'і / напорис'т'і // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н);

в) будь-які апелятивні назви чи похідні від них прикметники, які характеризують поведінку особи: Гра^фин'а / це йа // йак ме^не т'іл'ки не^д дражнили / а найб'іл'ше Гра^финею // йак / помн'у один хлопе^ц'у у клас'і / сам кислоокиї такий / слина аж бризкає з його / і на мене: „Гра^фин'а” // ч'ого? йа була висока / медл'ит'ел'на / знала соб'і ц'іну // воно у роду просто таке було // у мене з обох сторон родич'і багат'і // бабус'а по мате^р'і була ла^ттишкою // Цеївон Те^т'ана Гософоїна // д'ід м'ї служію ї^я арм'її ї^я Латв'її / і там йїї украї / т'і хлопц'і / шо з ним служили / тоже соб'і украли д'іуч'ат / т'іки потом побросали йїх // а д'ід бабус'у л'убію // в'ін йїї не^д киную // д'ід розказуваю / шо позже в'ін з неїю поїхаю на йїї род'іну // приїхали / а Те^т'ана Гософоїна красиво од'їта / троїе д'їтеї з ними // на празник вишло ўсе се^дло гул'ат' // ме^не там носили на руках // були во^ни багат'і // во^на була плаїна / горда // ўдал'уш'а була / хтозна йака // йак во^на пр'ала / шила / їй'зала // во^на найн'алас'а тут ос' близ'ко ў Рос'їю воїну пр'асти // грошеї з йїх не^д ўз'ала / а заробила воїни // з т'їїейі воїни на пр'ала пр'аж'і ї пошила кост'уми і своїєму ч'олов'іков'і / і тр'ом його бра^там // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н);

г) лексемами, які вказують на колір волосся: Риж'і / це К'їй'ани / Саш'ко К'їй'ан / Волод'ка К'їй'ан / за ц'в'етом волос':а // риж'і були //

Цигани // цих прозивали за кол'ором волос':а і за способом жит':а // Алка Скорикова була / на крайку се^дла жи^ла // дражнили йїї Циганкою // бо ў неїї ўсе було не^д до ла^ду // с'к'р'із' гр'азно / накидано / н'їколи н'їде не^д було по^р'адку // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н);

д) лексемами, які вживають діти: З'оз'а – це Л'їд'їя Миколайїїна Бе^денко // ч'ого так проз'вали? а д'їло було так // стоїт' во^на ў оч'е^р'ре^д'і ї мага^з'ін'і // прийшла йїї оч'е^р'ре^д' / пош'ч'їтала продаїш'ч'їц'а ї каже / с'к'їл'ки з неїї грошеї треба ўз'ати // а Бе^денч'їха ї каже: „пош'ч'їтаї луч':е / ти лишн'їх уз'ала з мене два^дц'ат' коп'їюк // йа тво^го не^д хоч'у / і сво^го н'їкому не^д дам” // од:а^ла продаїш'ч'їц'а йїї т'ї два^дц'ат' коп'їюк / а са^ма аж си^ч'їт': „З'оз'а / З'оз'а” // бо йак була Л'їда ма^лен'кою / то корова ў них була Зор'ка // а Л'їда не^д могла вимовит' це слово і ка^зала З'оз'а” // от во^на виросла / а дражн'ат' йїїї ї дос'ї З'озейу // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н);

е) діалектизмами: Ковал'ових дражнили Бал'абамі / ч'ого? це йїх ш'ч'їтали по^с'л'їд'н'їми л'уд'мі // йак буї голод / то н'їч'ого було

йїсти / і жінки старалис'а чоловікам у поле об'їд прине"с'ти // у кого шо було // а він голодний же і до жінки каже: „ну давай / шо там бал'абушк'їу напе"кла?" // н'ї з ч'ого було пе"к'ти / то вона пе"кла з бур'яну / з ч'ого було // не" хл'їб / а бал'абушки // бо хто багатий / тому хл'їб принос'ат' / а йому хоч' бал'абушк'їу / і то їе шо поїїсти // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н);

ж) штучно створеними словами, які використовували для мовної гри: один у нас у школу ходиў / так його дразнили Куре"меч'а – Рапац'ула – С'їднор'їч'ка // така доўга дразнилка була // Куре"меч'а / бо його хва"мил'їа Курило // Рапац'ула / бо л'убиў поїїсти // він йак розкаже / шо він л'убит' пожрат' // ран'ше зар'їжут' каба"на // за"сол'ат' мн'асо / вит'агнут' його із розсолу і пов'їс'ат' на горшич'ї // кому треба / тої пол'їзе ї настру"же соб'ї трохи // от він і розказуваў / йак він стругаў мн'асо з ц'їлого кус'ка // а С'їднор'їч'ка / ц'їлого не" знайу / ч'ого так дразнили // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н).

При створенні прізвиська відбувається метафоричне переосмислення апелютива, а внутрішню форму нових антропонімів створюють окремі компоненти семантики апелютива, перенесені в іншу денотативну сферу: Сова / С'ови // вони з л'ї / темн'ї л'уди // н'їд ч'ас воїни вони стали пол'їцайми // багато л'удеї отп'равили у Герман'їю / багато гор'а прине"сли л'уд'ам // їїх і продразнили С'овами // сова то ї мудра п'ташка / зараз пишут' / шо сова це мудр'їс'т' // а живе вона ўноч'ї / дн'ом спит' / ўноч'ї вона ї пол'уйе / і ўсе робит' / вона скритна така п'ташка // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н).

Важливими є асоціації, з допомогою яких поєднуються образи предметів і образи осіб, відбувається вилучення необхідної інформації з пам'яті: їе ў нас у Войе"воц'к у чоловік / його звут' Леб'їд' // у його волос':а б'їле-б'їле // і жиў він не" так / йак ус'ї // воруватий буў // украў м'їшок бур'ак'їу / пок'лаў на прицеп і ве"зе // л'уди диўл'ус':а / куди це він бур'ак'ї ве"зе / а він додому їїх пов'їз // хтос' дон'їс і посадили на два года // їа їду проз школу / диўл'ус'а / їак'їс' х'лопц'ї ок'лунки з картохами нос'ат' / їак'їс' воїен':ї // думайу / шо воно таке / гл'анула / а на вороху з картохами Леб'їд' стоїїт' / тод'ї їа поїн'ала / к'радут' картоху // так і їе / з шкoл'ного погр'їба нос'ат' картоху серед б'їла дн'а // от його ї засудили // каже мен'ї: „Кат'а / мен'ї луч':е ў т'ур'м'ї // їа там купайус' кажен ден' у душ'ї // над'ївайу ўсе чисте і поглажене // їа дома н'їколи поглаженого не" нос'їу // хто мен'ї його г'ладиў? // а ў т'ур'м'ї ўсе чисте і поглажене” // (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н).

Іноді асоціації не відповідають прямому значенню слова: Солоўїї / шо дразнили одних // не" за те / шо с'н'ївайут' гарно / а за те / шо випивайут' ч'асто // оч'ї ото ў їїх так'ї заморен'ї / посолов'їл'ї //

(Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н).

Макротекст 'прізвисько' є синтезом тематично-змістового, прагматичного та функційно-стилістичного чинників і „визначається сукупністю таких екстралінгвістичних характеристик, як зміст, наміри автора, тобто мотиви й мета створення тексту прізвиська, особистісні властивості автора, характер адресування” (Федотова, 2008, с. 15).

Зокрема, у тексті про прізвисько *Чаплик* помічаємо прагнення автора тексту подати загальну характеристику осіб, які носять це прізвисько, що оповідач здійснює за допомогою прикметника і займенника (*чуднен'к'і так'і*), номінуючи їхні нібито не зовсім звичні розумові здібності. Але тут же наратор демонструє, що вчинки цих людей не підтверджують такої думки про них. Щоб продемонструвати ставлення односельців до членів цієї родини, автор цитує слова фермера: *Нов'іч'кови // їх д'ражн'т' / Чапл'іки // во'ни ч'уднен'к'і так'і / т'іл'ки дл'а себе не" забувайут' постаратис'а / заробили собі пенс'ію на шахт'і / прийіхали ў се"ло / завели ха'з'аїство // жи'вут' зажиточ'но // с'к'р'із' во'ни ус'п'івайут' / ўсе во'ни знайут' // йак Нестор / фермер наш / просит' приве"зти л'удеї дл'а роботи / ну / при'іром дес'ат' ч'олов'ік / то каже: „Нов'іч'кових / о'цих Чапл'ік'іу / шоб не" було” //* (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н).

Більшості прізвиськ властива стилістично-сміслова значущість, нерідко грубо-виразна. Тому текст, у якому розтлумачено походження прізвиська, позначений переважно негативною конотацією, центром якої є саме прізвисько, а на периферії залишаються лексеми, які доповнюють, уточнюють, увиразнюють прізвисько і слово-мотиватор. Скажімо, у тексті про прізвисько *Клавуся* вступають в опозицію імена *Клавка* (як нейтральне) і *Клавуся* (як негативне), що доповнено дієсловами *обсуждала, не" бо'йалас'а, ка'зала гадос'т'і*, фразеологізмом *ума каждому устаў'ала: бабу Клаўку К'іян'иху називали Кла'вус'а / во'на була зла / ўс'ім во'на суд':а / ўс'іх обсуждала // не" бо'йалас'а л'уд'ам гадос'т'і ка'зат' / ума каждому устаў'ала // от ка'зали на нейі Кла'вус'а / нас'м'іхалис'а //* (Записано від Ольшанської Катерини Олексіївни, 1948 р.н., с. Зайцеве, Троїцький р-н).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Діалектні тексти про походження та історію виникнення сільських прізвиськ мають чітку структуру, що дозволяє в тексті 'походження прізвиська' виділити такі смислові та структурні частини: прізвисько, слово-мотиватор, мотиваційно-інтерпретаційний текст, додаткові свідчення про особу, якій дали якесь прізвисько, про наратора тощо. Обов'язковими є перші дві частини. Інші можуть бути або зовсім відсутні, або характеризуватися різним ступенем деталізації. У мотиваційному тексті зазвичай подана широка палітра свідчень про особливості ментальних рис, традицій, вірувань, уподобань мовної спільноти. Мотиваторами

сільських прізвиськ можуть бути власні назви (ім'я батька, матері, прізвища, зменшено-пестливі форми імен носія прізвиська, прізвища відомих акторів, назви радіо- чи телепередач) чи загальні назви (найменування птахів, тварин, будь-які апелювати чи похідні від них прикметники, лексеми, уживані в дитячому мовленні, діалектизми, штучно створені слова та ін.). При створенні прізвиська відбувається метафоричне переосмислення значення апелювати.

Макротекст 'прізвисько' є синтезом тематично-змістового, прагматичного та функційно-стилістичного чинників.

У подальших дослідження доречно було б простежити за особливостями функціонування прізвиськ у діалектоносії різних вікових категорій.

Література

- Данилина, Е. Ф. (1970). *Личные официальные и неофициальные имена в современном русском языке*. Москва, 20 с.
- Загнітко, А. П. (2012). Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни (Т. 1 – 4). Донецьк: ДонНУ.
- Калинкін, В. М. (1999). *Поэтика онима*. Донецьк, 408 с.
- Масенко, Л. Т. (1990). *Українські імена і прізвища*. К., 48 с.
- Михальчук, О. І. (2007). Особливості формування сучасних українських прізвиськ. *Наук. вісн. Чернів. ун-ту: зб. наук. пр. Слов'янська філологія*. Вип. 356 – 359. С. 325 – 328.
- Павлюк, В. А. (2015). Формально-семантичні трансформації у сфері неофіційної антропонімії Вінниччини. *Мовознавчий вісник*. Вип. 20. С. 33 – 37.
- Павлюк, В. А. (2013). Історія становлення українських прізвиськ. *Лінгвістичні читання : зб. наук. ст.* Вип. 6. С. 114 – 121.
- Погорелій, О. М. (1993). *З минулого і сучасного до невідомого майбутнього*. Т. 1 (рукопис).
- Сухомлин, І. Д. (1970). Українські прізвиська людей як власні родові назви. *Говори і ономастика Наддніпрянщини* (С. 30 – 58). Дніпропетровськ.
- Тимінський, М. В. (1987). До проблеми мотиваційної класифікації сучасних індивідуальних прізвиськ. *Мовознавство*. № 3. С. 64 – 68.
- Тихоша, В. І. (2009). Семантика сільських прізвиськ Херсонщини. *Наук. вісн. ХДУ. Сер. Лінгвістика*. Вип. 9. С. 202 – 210.
- Федотова, Н. М. (2008). *Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту онима*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Х., 20 с.
- Фефилов, А. И. (2011). Текстема (энциклопедическая). *Мир лингвистики и коммуникации: электрон. науч. журн.* Т. 1. № 23. С. 13 – 23.
- Худаш, М. Л. (1977). *З історії української антропонімії*. К., 235 с.

Bartmiński, J. (1998). Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej. *Tekst. Problemy teoretyczne* / red. Jerzy Bartmiński, Barbara Boniecka (S. 9 – 25). Lublin.

Джерела

СУМГ – Словарь української мови (1907 – 1909). Збір. ред. журн. „Киевская старина”; упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Д. Грінченко (Т. 1 – 4). К.
СУМ – Словник української мови (1980). 11. К. : Наук. думка.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2020 р.

Прийнято до друку 22.09.2020 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Ніколаєнко І. О.